

КОСТЯНТИН УШИНСЬКИЙ ЯК ЗАСНОВНИК ПЕДАГОГІКИ І ФІЛОСОФ ОСВІТИ (ДО 200-Ї РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ДІЯЧА К.Д. УШИНСЬКОГО)

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5109>

ДІЧЕК Наталія Петрівна

доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
завідувач відділу історії та філософії
освіти, Інститут педагогіки
Національної академії педагогічних
наук України, м. Київ, Україна

Лідія Іванівна ТКАЧЕНКО

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу інтелектуального розвитку
дитини, Інститут обдарованої
дитини Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Анотація. У статті йдеться про відзначення 200-річчя К.Д. Ушинського і проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції «Видатний Син Українського Народу (До 200-річчя від дня народження вчителя вчителів К.Д. Ушинського)». Вшанування пам'яті видатного сина українського народу, педагога-просвітника Костянтина Дмитровича Ушинського актуалізувало його творчість і його ідеї на сучасному етапі розвитку суспільства. Стисле викладення змісту пленарних доповідей та виступів, заслуханих і обговорених учасниками заходу, демонструє затребуваність педагогічних ідей українського педагога на сучасному етапі трансформації освіти. Учасниками конференції визнано за необхідне сприяти введенню до глобального наративу постаті Костянтина Ушинського як видатного діяча українського народу.

Ключові слова: Костянтин Ушинський; антропологічний підхід; дитиноцентризм; вчинкове виховне навчання; природовідповідність; діяльнісний підхід.

Складні умови воєнного стану не завадили проведенню запланованих наукових масових заходів Національної академії педагогічних наук України. З березня 2023 р. відповідно до постанови Верховної Ради України «Про відзначення

пам'ятних дат і ювілеїв у 2022-2023 роках» від 17 грудня 2021 р. № 1982-IX та плану роботи Національної академії педагогічних наук України (НАПН України), відділ історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України організував і

провів Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Видатний Син Українського Народу (До 200-річчя від дня народження вчителя вчителів К.Д. Ушинського)».

До участі в конференції долучилося близько 100 осіб з усіх макрорегіонів держави. Проблема конференції зацікавила і зібрала для обговорення педагогічних ідей К.Д. Ушинського широке коло вчених, молодих дослідників і практиків освіти з 25 закладів освіти і наукових установ (з Харкова, Луганська (нині в Полтаві), Чернігова, Києва, Глухова, Умані, Івано-Франківська, Ніжина, Бродів, Луцька, Бердянська, Запоріжжя, Павлограда, Херсона, Вінниці, Хмельницького).

Метою конференції було вшанування пам'яті видатного сина українського народу, педагога-просвітника Костянтина Дмитровича Ушинського, окреслення шляхів використання його непромінальних ідей в роботі Нової української школи.

Згідно з метою конференції, відбувся цікавий обмін думками щодо сучасної рецепції та значущості творчої спадщини педагога. За визначеними заздалегідь шістьма напрямками для обговорення:

- життєвий шлях і педагогічна діяльність Костянтина Дмитровича Ушинського;
- вплив К.Д. Ушинського на розвиток філософії освіти XIX ст.;
- К.Д. Ушинський і антропологічний підхід у вітчизняній педагогіці;
- роль К.Д. Ушинського у розвитку методики початкової школи;

- сучасна педагогічна освіта в контексті ідей К.Д. Ушинського;
- Нова Українська школа і спадщина К. Ушинського.

Окрім цього відбулося урочисте покладання квітів до пам'ятних місць у столиці України, пов'язаних із К.Д. Ушинським, у якому взяли участь наукові працівники установ НАПН України на чолі з президентом академії В.Г. Кременем, першим віцепрезидентом В.І. Луговим, віцепрезидентом О.М. Топузовим і членом Президії НАПН України Н.П. Дічек.

З мотиваційним словом до зібрання звернувся президент НАПН України, академік *В.Г. Кремень*, який наголосив не лише на непромінальності спадщини видатного педагога, а й на необхідності забезпечення науково обґрунтованої аргументації щодо приналежності імені К.Д. Ушинського до корифеїв української педагогічної думки.

Зокрема президент НАПН України зазначив: «Погляди Костянтина Дмитровича надзвичайно актуальними були для того часу, актуальні й донині. Скажімо, його переконання щодо важливості мовної підготовки, про необхідність навчання рідною мовою. Це прямо перекликається з реальністю нинішнього часу в Україні. Ми бачимо саме зараз, що недостатність уваги свого часу до рідної мови, а то й переключення з рідної української на російську, не сприяло формуванню укра-

їнської нації, згуртованості української нації. Лише з незалежністю відбулися суттєві зміни. І зраз, коли російський агресор намагається поставити на коліна Україну, саме в цей час здійснюється подальше гуртування українства, і українська мова стає все більш популярною. Все більше людей нею опановують, знають, цінують і шанують».

Звернув увагу академік В.Г. Кремень і на дискусію щодо того, чий педагог Костянтин Ушинський — український чи російський. Тут маємо пам'ятати про наступне, наголосив учений, як мінімум, це і український і російський педагог. Він виріс в Україні. Навчався у Новгород-Сіверській гімназії і дуже високо цінував її підготовку. Потім навчався у Росії, жив там. Але його постійно тягнуло в Україну. Сам К.Д. Ушинський неодноразово свідчив, що він українець. Пішов з життя в Одесі й заповідав, щоб поховали його у Києві. І останню його волю було виконано. Могила його у Видубецькому монастирі в Києві. «Я переконаний, що ми не повинні віддавати нікому Костянтина Ушинського, як й інших прогресивних діячів. Україна як нація має спиратися на все те краще у духовному житті, у науці, філософії, освіті, що було в її історії. Костянтин Ушинський — один з таких діячів українства», — наголосив президент НАПН України.

Насамкінець учений підсумував, що важко знайти особистість, яка б зіграла настільки велику

роль у розвитку педагогічної теорії і педагогічної практики на теренах України, та й на теренах тодішньої імперії Росії. Костянтин Ушинський є світовим педагогом за своїм значенням і у своїх масштабах. А конференція й інші заходи, що відбуватимуться в Україні у зв'язку із 200-річчям К.Д. Ушинського, актуалізують його погляди, привернуть увагу до його творчості і ще раз продемонструють, що це — українець, наш великий земляк (Кремень В.Г., 2023).

Віце-президент НАПН України, академік О.М. Топузов у виступі зосередив увагу на новаторському змісті педагогічних ідей К.Д. Ушинського. Він зазначив, що нині ми живемо в благословенний час повернення до національного культурного обігу імен великих українців, які з причин тривалого бездержавного існування нації звеличували своїм розумом і здобутками інші держави, і близькі, і далекі. За висловом академіка Івана Дзюби, їх було «привласнено іншими культурами», а тому «їх конче потрібно повернути Україні». До таких українців належить і великий педагог Костянтин Дмитрович Ушинський.

Академік О.М. Топузов наголосив, що К.Д. Ушинський увійшов в історію освіти як засновник педагогічної науки, як розробник цілісної системи навчання і виховання дітей, як творець видатних педагогічних творів, базованих на прогресивних ідеях дитиноцентризму, природовідповідності, міжкультурного діалогу. Учений прагнув сформулювати теоретичні засади педагогіки на основі використання досягнень таких наук про людину, як філософія, психологія, історія, анатомія, фізіологія. Наразі, акцентував доповідач, такий підхід визначили б як міждисциплінарність. Теоретичні засади педагогіки К.Д. Ушинський також виробляв з використанням кращого досвіду європейських навчальних закладів, які він особисто відвідав протягом тривалих закордонних відряджень й описав у статтях, чим започат-

кував порівняльно-педагогічний підхід до розбудови педагогіки як науки.

Безумовний патріот України і в той самий час глибокий вчений-аналітик і людина великого сумління, Костянтин Ушинський залишив нам у спадок педагогічні міркування, основані на науковому передбаченні, що й забезпечило їм долю педагогічних аксіом. Насамперед до останніх відносимо наступне:

- дидактичні принципи добору змісту освіти, підпорядкування його особливостям дитячого віку;
- засади організації вчителем пізнавальної діяльності учнів, формування працелюбства, інтересу до наук і фізичної праці, пробудження в дітей активності і самостійності (згадаємо його крилатий вислів: «Учень — це не посудина, яку потрібно наповнити, а факел, який треба запалити»);
- ствердження принципу єдності навчання і виховання.

Великої ваги, зазначив віцепрезидент, К.Д. Ушинський надавав питанням рідної мови, доводив принципову важливість початкового навчання дітей саме материнською мовою, яка є найкращим виразником духовної культури народу. Зацитуємо лише один вислів Ушинського зі статті «Рідне слово»: «Мова — найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що зв'язує віджилі, живущі і майбутні покоління народу в одне велике, історичне живе ціле... Відберіть у народу все — і він усе може повернути; але відберіть мову — і він ніколи більше вже не створить її; нову батьківщину навіть може створити народ, але мови — ніколи; вимерла мова в устах народу — вимер і народ» (Ушинський, 1983). Ці слова великого педагога в теперішню годину важких випробувань має завчити кожен українець, якщо хоче щоб «усе було Україна».

Гортаючи сторінки творів К.Д. Ушинського, доходимо висновку, що й нині нам важливо знати його твори! Вони необхідні навіть як філософське підґрунтя в добу національного відродження, утвердження національної самосвідомості.

За походженням і думками К.Д. Ушинський — українець і по праву є національною гордістю України, яскравим представником нашої культурно-освітньої історії (Топузов, 2023).

Значення педагогіки виховання К.Д. Ушинського для сучасної освіти розкрив у доповіді директор Інституту проблем виховання НАПН України, академік І.Д. Бех, який назвав справжнім методологічним проривом розмежування К. Ушинським

виховної діяльності від застосовуваного в його часи поняття розумового виховання, що включало в себе й власне процес спрямованого навчання. Це дало можливість більш психологічно глибоко поглянути на учня як носія моралі. Звідси подальше прямування до людських цінностей як вищих духовних імперативів. Тому, наголосив І.Д. Бех, й шкільну діяльність К.Д. Ушинський розглядав у трьох основних елементах: адміністративному, навчальному і виховному. Ці складники є рівноцінними за своєю перетворювальною потужністю, це по-перше. А по-друге, вони виступають цілісно, як «найрізноманітніша комбінація між собою».

Отже, наголосив І.Д. Бех, не випадково К.Д. Ушинський, не будучи діалектиком-філософом, був потужним практичним діалектиком, на що не звернули уваги оцінювачі його творчості попередньої епохи, які інколи прямолінійно накладали марксистські ідеологеми на його творчий доробок. Звичайно, що такий підхід не виправдав себе, оскільки творче розмаїття вченого-педагога виходило далеко за рамки філософських постулатів, а інколи кардинально суперечило їм.

Академік І.Д. Бех зазначив, що К.Д. Ушинський вичленив як провідні елементи педагогічної теорії навчальний і виховний, які в подальшому розгорнулися в ідею навчання — вчинкового за своїм сенсом і виховального. Саме від цієї цілісності більшою мірою залежить виховна сила школи, без якої вона швидше нагадує декорації. Тож це є істотною прогалиною у громадянському вихованні. З останнім К.Д. Ушинський пов'язував ідеал школи як виховної установи. Це констатувалось як її довершеність, якої мусить досягти кожна школа. Пришвидшувачем цього процесу й виступає педагог, який на основі психологічних закономірностей має поєднувати виховні й навчальні обов'язки. Якщо такий вихователь як за

освітою, так і за характером своїм відповідає високому покликанню педагога, то суспільний успіх йому гарантовано. І що важливо — він є взірцем для вихованців, авторитет якого незаперечний, і цим самим знімаються істотні конфлікти, що супроводжували нерідко тогочасний виховний процес. І не тільки тогочасний, скажемо ми нині.

Основним інструментом педагога як вихователя виступає доцільно організований виховний вплив, який характеризується спрямованою силою. Таку планку ставив перед педагогами великий вчений. Він ратував, щоб за всіх інших обставин цей вплив був прямим, а не опосередкованим, і останнє не виключено, адже діє ще й суспільна ситуація, яка теж соціалізує вихованця. Усе ж зв'язок «виховна сила впливу — характер особистості» є педагогічною аксіомою. Такий зв'язок довго триває у часі; його виховні сліди залишаються в душі до глибокої старості.

Зауважимо, що підґрунтям для такого тлумачення виховного інструменту для К.Д. Ушинського виступив процес виховання в єзуїтських школах, які були досить продуктивними у розвивальному плані, хоча К.Д. Ушинський і заперечував їхню цілковиту закритість й утверджував, як ми б тепер сказали, широкий виховний простір, у якому має формуватися моральна свідомість особистості.

Іван Бех звернув увагу, що, вводячи у виховний процес категорію сили (звичайно психологічної), К.Д. Ушинський зазначав, що ця сила завжди невизначена: вона однаково проступає і хибним, й істинним шляхом, але без неї неможливо обійтися. Хоч би які були чисті й високі цілі виховання, воно повинно мати силу, щоб досягти цих цілей; а якщо мета його буде чиста і висока, то й засоби до досягнення цілей матимуть той самий характер. Носієм таких засобів зазвичай є вихователь, і на цьому все має ґрунтуватися, тому що виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості. Без особистого безпосереднього впливу вихователя на вихованця справжнє виховання, що проникає в характер, неможливе. Тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості. Тільки характером можна формувати характер. Причини такого морального перетворення приховано глибоко в природі людини.

Розкрив І.Д. Бех також і творчу лабораторію К.Д. Ушинського при створенні наукової педагогіки виховання, по-перше, виокремивши категорію «виховна діяльність», завдяки чому утверджують-

ся поняття «виховна мета» і «результат виховання», «засоби виховання», що неодмінно треба враховувати; по-друге, кваліфікуючи виховну діяльність як соціокультурний феномен, якого в природі не існує (звідси — відмежування від нижчих форм передачі досвіду (і в тваринному, і в людському світі); по-третє, доводячи, що виховна діяльність спрямована виключно на розвиток свідомості людини, а отже рівнозначна вихованню її духовності.

Академік вказав, що нині фонд педагогічних правил виховної діяльності доволі збіднений, тому треба ставити завдання щодо заповнення цієї теоретичної прогалини. Нині експериментально перевіряється концепція правила відповідного виховання. На його думку, саме у правилі як науково-педагогічному конструкті сконцентровано певне знання про особливості соціального функціонування або умови, засоби, закономірності психічного розвитку дитини, що відповідно виступає концептуальною основою побудови, зокрема системи ефективних виховних впливів. Тому саме з конструктом відповідного виховного процесу доцільно пов'язувати його технологізацію. Доповідач назвав десять виховних правил, спрямованих на втілення такої ідеї в життя:

- Єдність сприятливої ситуації особистісного функціонування вихованця і ситуації його духовно-морального самовираження.
- Особистісно-почуттєва форма представлення вихованцеві духовно-моральних цінностей.
- Формування у вихованця образу майбутніх життєвих проблем як запобігання стану розгубленості.
- Формування у вихованця морально-здорового способу мислення.
- Врахування педагогом нерівномірності психологічного впливу виховних методів.
- Використання комунікативно-перцептивних каталізаторів виховного процесу.
- Оцінювання вихованцем власних дій за ступенем внеску в добробут іншого.
- Використання морально-перетворювальної сили образів у виховному процесі.
- Проектування позитивної метафоричної системи.
- Подолання опору вихованця власному духовно-моральному вдосконаленню.

На завершення І.Д. Бех виснував: використання виховних ідей К.Д. Ушинського у поєднанні зі сучасними виховними інноваціями видається

досить перспективним засобом у подальшому розвитку сучасної педагогіки виховання (Бех, 2023).

Про Костянтина Ушинського у контексті його батьківщини — Чернігівщини, розповів доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології та методики фізичного виховання *О.К. Проніков* (Національний Університет «Чернігівський колегіум»). Особливу увагу доповідач приділив обставинам формування Ушинського-педагога, наголошуючи, що ще у студентські роки у своїх щоденниках К.Д. Ушинський писав: «Готувати уми! Розсівати ідеї! Ось наше призначення. Ми живемо не в ті роки, щоб могли діяти самі. Відкинемо егоїзм, будемо трудитися для потомства... Зробити якнайбільше користі моїй батьківщині — ось єдина мета мого життя і до неї якраз я повинен спрямувати всі свої здібності».

Доповідач зазначив, що видатний педагог належить до плеяди славетних українських педагогів, не зважаючи на те, що праці Костянтина Ушинського написані російською мовою, адже українська була під суворою царською забороною. Професор зауважив, що аналіз наукових праць та спогадів Костянтина Ушинського дозволяє стверджувати, що він завжди був кровно і духовно зв'язаний з Україною. По суті він мав таку ж тернисту особисту долю, як і наш народ, зазнаючи наруги і свавілля з боку царських сатрапів. В умовах чорної реакції, що панувала тоді в Росії, його педагогічна діяльність стала справжнім громадянським подвигом в ім'я волі України й усіх уярмлених народів колишньої російської імперії.

У виступі *Л.Д. Березівської*, доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента НАПН України, директора ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, «Костянтин Дмитрович Ушинський в українській гуманітаристиці: вшанування, дискурс і нове прочитання» йшлося про відзначення річниць ювілеїв видатних осіб як важливий складник державної політики національної пам'яті, що сприяє консолідації українського суспільства, особливо нині, під час російсько-української війни.

Член-кореспондент *Л.Д. Березівська* розповіла про те, наскільки гідно в Україні вшановують пам'ять видатного педагога: його ім'я присвоєно закладам освіти, на його честь названо вулиці та сквери. Медаллю Національної академії педагогічних наук України «Ушинський К.Д.» відзначають педагогічних, наукових, науково-педагогічних працівників. До 185-річчя від дня народження К.Д. Ушинського

науковці ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського підготували біобібліографічний покажчик, який узагальнив праці педагога і видання про його життя і творчість (Рогова, Доркена, 2010). На вебпорталі установи представлено сторінку «[Костянтин Дмитрович Ушинський](#)» як складник електронного ресурсу «[Видатні педагоги України та світу](#)». Науковці інтегрують інформацію за такими рубриками: біографія, бібліографія праць педагога, бібліографія публікацій про життя та діяльність, повнотекстові твори, ушанування пам'яті, фотогалерея.

Доповідач наголосила, що з плином часу творчість К.Д. Ушинського не втрачає значення й ваги, є невичерпним джерелом для розв'язання важливих питань освіти та виховання дітей і молоді, привертає увагу дослідників із різних країн світу. А в контексті дерусифікації культурної спадщини виникає потреба нового прочитання або осмислення праць педагога. «Чи можемо ми пропагувати видання мовою країни-терористки, а особливо під час героїчної боротьби українського народу з російським агресором? А тому, перед нами — дослідниками — постає завдання підготувати українською мовою новий збірник вибраних найвагоміших творів педагога як складової української гуманітаристики. Водночас ми маємо ввести до глобального наративу постать Костянтина Ушинського як видатного сина українського народу», — поставила питання *Л.Д. Березівська* (Березівська, 2023).

Під час виступу Л.Д. Березівської представлено презентацію фондів бібліотеки, фотогалерею.

Ідея успіху у навчанні за К.Д. Ушинським стала темою доповіді кандидата педагогічних наук, доцента кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Л.В. Ткачук (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини). Виходячи з того, що в Концепції Нової української школи поняття «педагогіка успіху» перенесене зі світоглядних обширів у нормативну площину, вона аргументувала: К.Д. Ушинський одним з перших серед педагогів оцінив та об'єктивно схарактеризував педагогічний потенціал успіху в навчанні. Почуття успіху він розглядав як важливий стимул пізнавальної активності учнів і наголошував, що з перших днів навчання дитини в школі треба так організувати її пізнавальну діяльність, щоб вона не була неуспішною. Разом із тим, педагог звертав увагу вчителів на те, що перші неуспіхи можуть злякати дитину, можуть зробити її ледачою, водночас внаслідок надмірної допомоги вихователя вони можуть породити лінощі. Л.В. Ткачук наголосила надзвичайну важливість думки К.Д. Ушинського про визначення вихователем сили дитини, для чого її треба пізнати «такою, якою вона є насправді, з усіма її слабкостями і в усій її величч, з усіма її буденними дрібними потребами і з усіма її великими духовними вимогами» (Ткачук, 2023).

Доцент також зазначила, що одним із найскладніших і найважливіших завдань вчителя К.Д. Ушинський вважав «зробити навчальну роботу настільки це можливо цікавою для дитини і не перетворити цю роботу на забаву» (виділено — Ушинським) (Ушинський, 1950, с. 522), бо навчання, позбавлене всякого інтересу — вбиває в учневі бажання до навчання, без якого він далеко не піде; а навчання, яке ґрунтується лише на інтересі, не дає можливості зміцнити самовладання і волі учня, оскільки не все в навчанні цікаве і багато що треба буде взяти силою волі». Вихователь має бути впевнений, що успішна діяльність душі завжди приємна дитині. Саме тому, узагальнила доповідач, аби процес навчання вибудовувався на гуманістичних засадах у стосунках між учителями і учнями має панувати мудрість, яку випромінює вчитель і яка відлунюється в душах дітей, повертаючись із вдячністю дитячих сердець до нього.

Окресленню філософії освіти К. Д. Ушинського присвятила свій виступ доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України,

завідувач відділу історії та філософії освіти (Інститут педагогіки НАПН України) Н.П. Дічек. Вона обґрунтувала, що звернення сучасників до подій і постатей минулого, необхідність вести з ними постійний, нескінченний в часі діалог, по-перше, є ознакою цивілізованого соціуму, по-друге, нагальною потребою освічених, національно свідомих нащадків. Рідна історія постає дзеркалом буття людини-народу, джерелом національної гордості, інструментом формування усвідомленого розуміння своєрідності національного архетипу, сенсу і досвіду національних традицій і здобутків. Національна історія відіграє й важливу імагологічну роль, бо, читаючи твори з історії нашої країни, в іноземців формуються уявлення про Україну, про українців, тобто її та їхні образи.

Для педагогічних працівників, наголосила Н.П. Дічек, чи не головною функцією історії освіти є те, що вона — дієвий інструмент виховання у дітей і молоді патріотичних і громадянських почуттів, відіграє посутню роль у їхній соціалізації у дусі етнонаціональної ідентичності. Життя (у найширшому сенсі) видатних людей — це персоналізована історія нації. Саме до них і належить К.Д. Ушинський. На часі, зазначила Н.П. Дічек, актуалізація уваги до ідей, педагогічних настанов, творчості К.Д. Ушинського як видатного українця і як визнаного виховника, чиї ідеї не втратили значущості, і як національного ювіляра, чие ім'я необхідно увічнити. Публікації про нього — це частина гуманітарної презентації України.

Член-кореспондент Н.П. Дічек обґрунтувала, що чільне місце в установленні історичної справедливості і поверненні імені педагога до пантеону славетних українських мислеників посідає український краєзнавець-освітянин, дослідник Сіверщини Віктор Терлецький, який у своїх книгах

і статтях, основуючись на ґрунтовному вивченні церковних, громадянських, літературних, рукописних архівів, чи не найаргументованіше довів належність К.Д. Ушинського до українства і думками, і душею. На переконання доповідача, для автентичного осягнення педагогічної спадщини будь-якого непересічного чи вчителя-практика, передусім треба визначити етичні підвалини його світогляду — на яких філософських засадах вибудовував педагогічні міркування або здійснював виховні експерименти.

Узагальнено Н.П. Дічек розкрила власне бачення світоглядного і філософського підґрунтя побудови К.Д. Ушинським педагогічної теорії. Його філософсько-педагогічний підхід до розв'язання проблем освітньо-виховної діяльності (Ушинський, 1952, цит Дічек, 2023) і з позицій сьогодення вона схарактеризувала,

- по-перше, як холистичний, бо педагог обґрунтував необхідність досліджувати всі сфери функціонування/вияву дитини/людини («душевну і тілесну природу й обставини світу, де людина живе»;

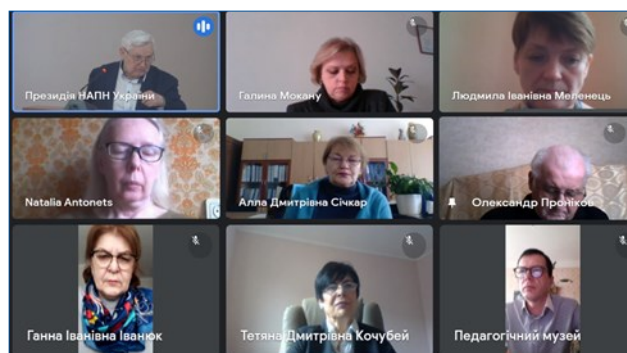
- по-друге, філософсько-педагогічний підхід К.Д. Ушинського ґрунтується на антропоцентричному позитивізмі, бо передбачає базування педагогіки на досягненнях всіх наук про людину (позитивне знання), що існували на той час. Позитивізм педагога переплітався зі світоглядною орієнтацією на соціальну емансипацію, як початки лібералізму, оскільки для його способу мислення була властива зосередженість на аспектах свободи у розгляді людської природи, віра в спроможність людини змінювати життя на краще, зокрема засобами освіти. Водночас його освітньо-філософське розуміння природи людини перепліталися в його способі мислення з глибокими християнськими переконаннями, а «релігійні переконання поєднувалися з переконанням, що свобода є найвищим благом»;

- по-третє, у філософсько-педагогічному підході К.Д. Ушинського вочевидь проглядаються зачатки екзистенційної діалектики, спрямованої на внутрішнє буття (екзистенцію), в якому концентрується особистість. Тому діалектика переживань, структура переживань, так розлого представлені вченим у I-II частинах вже згаданої фундаментальної праці, це своєрідне обґрунтування вченим існування людини в певних ситуаціях, акцентуація її приналежності до певного народу, яка емоційно-інтуїтивно усвідомлювалася педагогом (з чого й випливає, на нашу думку, його

переконаність у виключному значенні для розвитку дитини початкового рідномовного навчання, культурно розвиненої атмосфери родинного виховання як виховного середовища), наявності в неї певних біологічних, психологічних тощо властивостей, що сукупно визначають її своєрідність. Осмислення складних, часом суперечливих, але тому й проривних ідей, народжених співіснуванням в особі К.Д. Ушинського антиномічних чинників, що рухають думку вперед, дає розуміння величчя його ідей, спрямованих у майбутнє.

Насамкінець Н.П. Дічек зазначила, що К.Д. Ушинський для нас постає персоніфікованим уособленням не лише філософії освіти XIX ст., а й прикладом сміливого екзистенційного вибору людиною свого, бодай і не легкого, шляху до самореалізації.

Ідеї антропоцентризму у спадщині К.Д. Ушинського висвітлила доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини) Т.Д. Кочубей. На підставі сучасного розуміння антропологічного підходу, вона обґрунтувала, що саме антропологічний підхід дав поштовх до

розвитку К.Д. Ушинським педагогічної антропології як наукової основи організації освітнього процесу. Особливо яскраво ідеї антропоцентризму знайшли відображення у його праці «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології». Доповідач зауважила, що педагогічна антропологія по суті вибудована ним на засадах «педагогіки дії» (вчинку), на якій базується концепція навчання і виховання дитини, її становлення як особистості.

На думку Т.Д. Кочубей, важливо розуміти, що К.Д. Ушинський вважав принципово важливим базування педагогіки на філософії, бо лише філософія спроможна визначити мету виховання, розкрити сутність дитини, вималювати ідеал людини. За його переконанням, необхідно

умовою життя людини виступає діяльність як джерело вдосконалення, тому і дитина виступає для нього як діяльна істота, як система, що динамічно розвивається. З позицій антропологічного принципу, зауважила доповідач, К.Д. Ушинський обґрунтовував, що розвиток людини відбувається під впливом біологічних, духовних та соціальних факторів, які визначаються трьома рівнями її життя — органічним, психологічним та духовним. Учена наголосила на таких ідеях педагога, як визнання права дитини на дитинство і усвідомлення вихователем того, що дитина не готується жити, а вона вже живе повним і яскравим життям, яке має свої права, правила, потреби.

Користуючись сучасною педагогічною термінологією, Т.Д. Кочубей виділила такі основні потреби дитини, обґрунтовані К.Д. Ушинським, які впливають на організацію освітнього процесу: потреба у повазі до дитини від оточення; потреба у самоповазі, яка проявляється у прагненні до незалежності; потреба в самоактуалізації, завдяки якій реалізуються творчі потенції людини; чисто духовні прагнення до пізнання, краси, добра (Кочубей, 2023).

Особливо тепло учасники конференції вітали виступ *С.С. Марчука*, кандидата педагогічних наук, завідувача кафедри педагогіки та психології (КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради), який, не боячись складних обставин війни, приїхав разом з колегою до Києва аби взяти участь у засіданні — з глибокої шани до К.Д. Ушинського та його ідей. Його виступ був присвячений питанню обґрунтування К.Д. Ушинським фізичної праці як чинник здоров'я та щастя людини. Доповідач розкрив ключові положення К.Д. Ушинського щодо значення праці для різних сфер життєдіяльності людини, її не лише фізичного, а й розумового, трудового, морального та естетичного розвитку.

Водночас доповідач виокремив тезу К.Д. Ушинського, щодо прискореного розвитку

нервової системи людини засобом розумової праці, яка надає надзвичайної живучості тілу людини (Ушинський, 1952, цит. Марчук, 2023). Міркування видатного педагога про те, що найкорисніше для здоров'я людини було б, якби фізична й розумова праця поєднувалися в діяльності, С.С. Марчук вважає слушним; але цілковита рівновага між ними навряд чи необхідна. Людська природа така гнучка, що здатна до найбільшої різноманітності способу життя. Перевага праці розумової над фізичною, як і навпаки, швидко переходить у звичку і не шкодить організмові людини, згубною є лише цілковита крайність.

Розповів С.С. Марчук про те, що домігся відмови від перейменування вулиці, що носить ім'я Ушинського, в м. Луцьку і також звернувся до зібрання із закликом відстояти ім'я великого українського педагога у справі сучасних перейменувань.

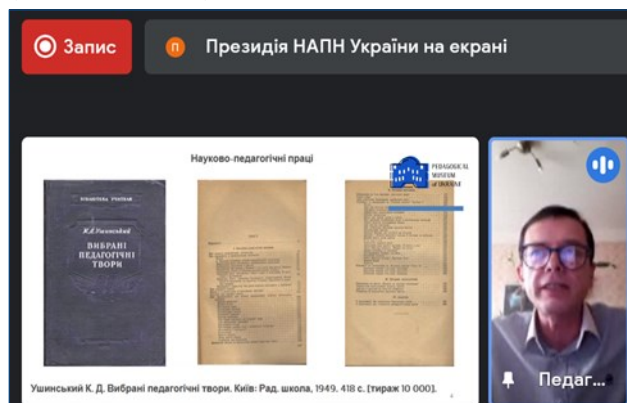
Про онлайн-проект «Педагогічна мапа Києва» і місце в ньому К.Д. Ушинського розповіли кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри дошкільної та початкової освіти (Інститут післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка) *Л.І. Меленець* та її колега, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри освітнього лідерства *О.Є. Матвійчук*. Учасники заходу дізналися, що 14 квітня 2022 р. з метою презентації онлайн-проекту «Педагогічна мапа Києва» викладачі Інституту післядипломної освіти Університету Грінченка в рамках підвищення кваліфікації педагогів провели вебінар «Досліджуємо вулицю Костянтина Ушинського», на якому освітяни могли не лише ознайомитись із життєвим, творчим шляхом українського педагога, а й віртуально помандрувати сучасною вулицею Ушинського, яка виникла в середині ХХ ст. у м. Києві та дослідити її архітектурну забудову. Присутні із зацікавленням переглянули відеопрезентацію, підготовлену представниками університету.

Доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови, літератури та методики навчання (Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка) *Н.В. Гоголь* виголосила доповідь про реалізацію ідеї культурологічного підходу в науково-методичній спадщині педагогів другої половини ХІХ ст. Вона привернула увагу до того, що К.Д. Ушинський дав теоретичне обґрунтування принципу наочності й актуалізував питання доцільності використання репродукції художньої картини у процесі вивчення літератури; педагог

доводив, що витвір живопису не можна розглядати лише як ілюстрацію до художнього твору, навіть якщо він написаний за його мотивами. Доповідач також аргументувала, що становлення методу пояснювального читання пов'язане з науково-методичною діяльністю К.Д. Ушинського і його численних послідовників. Наголосила, що він розробив методику роботи з текстом художнього твору, окреслив тенденції розвитку вітчизняної початкової школи XIX ст., а саме: виокремлення читання як самостійного предмету, використання наочності у процесі навчання у взаємозв'язку із пізнавальними можливостями рідної мови. Особливого значення, виснував Н.В. Гоголь, український педагог надавав питанням вивчення рідної мови, розвитку в дітей природженої здібності — дару слова, для формування якого видатний педагог пропонував використовувати усні й письмові вправи, поступово ускладнюючи їх. У навчанні грамоти (читання) він відстоював звуковий (аналітико-синтетичний) метод, за яким подав перші уроки письма та читання в своїх книгах «Дитячий світ» (1861), «Рідне слово» (1864). Художній твір педагог вважав засобом розумового, морального та естетичного виховання особистості, підкреслюючи, що специфіка літератури полягає в її образності, а тому радив зважено аналізувати художній твір, щоб не порушувати його поетичного образу та естетичної цінності. Важливим у поглядах педагога щодо навчання читанню на думку доповідача, була вимога, аби учні не лише розуміли прочитане, а й відчували художнє відображення дійсності в усій гармонії та красі, єдності змісту та форми, отримували від читання глибоку естетичну насолоду (Гоголь, 2023).

До обговорення заслуханих доповідей долучився директор Педагогічного музею України, провідний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики (Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В.О. Сухомлинського) *О.П. Міхно*, який підтримав заклик С.С. Марчука щодо запобігання перейменувань вулиць і закладів, які носять ім'я К.Д. Ушинського. Цю думку підтримали й інші учасники заходу.

Відбувся корисний і цікавий обмін думками щодо сучасної рецепції та значущості творчої спадщини педагога.

Матеріали конференції розміщено в Електронній бібліотеці НАПН України та Інституту педагогіки НАПН України.

Ювілей видатного українського педагога К.Д. Ушинського змусив переглянути його ідеї, висловлені ним у спеціальній літературі, та оцінити його багатогранну діяльність з погляду сучасних подій і актуальних напрямів розвитку гуманітарних наук сьогодення. Широке осмислення його творчої спадщини засвідчило надзвичайне значення його поглядів для сучасного українсько-

го соціуму у кількох аспектах. По-перше, наголошено на вагомих ідеях педагога та їхньому значенні для подальшого формування громадян України як єдиної держави-нації. По-друге, актуалізовано ідеї його творчої спадщини у зв'язку із трансформаціями освіти, зокрема у світлі Нової української школи, та засвідчено їхню непромисливість. По-третє, зазначено, що з цивілізаційним поступом суспільства по-новому прочитується творчий спадок К.Д. Ушинського, що надає його ідеям нових змісту і смислів, що, з урахуванням особливостей національної ментальності — з одного боку, і тенденцій розвитку інформаційного суспільства — з другого, зумовлює раціональний поступ у розвитку освітніх наук на теренах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Березівська, Л.Д. (2023). Костянтин Дмитрович Ушинський (1823/1824–1870/1871) в українській гуманітаристиці: вшанування, дискурс і нове прочитання. У О. Топузов, С. Сисоєва, Н. Дічек (ред.), *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: до 200-річчя від дня народження Костянтина Ушинського (1823-1871)* (сс. 26-29). Інститут педагогіки НАПН України. <https://doi.org/10.32405/978-966-644-585-2023-238>
- Бех, І.Д. (2023). Костянтин Ушинський як основоположник наукової педагогіки виховання. У О. Топузов, С. Сисоєва, Н. Дічек (ред.), *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: до 200-річчя від дня народження Костянтина Ушинського (1823-1871)* (сс. 19-22). Інститут педагогіки НАПН України. <https://doi.org/10.32405/978-966-644-585-2023-238>
- Гоголь, Н.В. (2023). Реалізація ідеї культурологічного підходу в науково-методичній спадщині педагогів II пол. XIX ст. У О. Топузов, С. Сисоєва, Н. Дічек (ред.), *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: до 200-річчя від дня народження Костянтина Ушинського (1823-1871)* (сс. 50-54). Інститут педагогіки НАПН України. <https://doi.org/10.32405/978-966-644-585-2023-238>
- Дічек, Н.П. (2023). Філософія освіти К. Д. Ушинського. У О. Топузов, С. Сисоєва, Н. Дічек (ред.), *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: до 200-річчя від дня народження Костянтина Ушинського (1823-1871)* (сс.33-39). Інститут педагогіки НАПН України. <https://doi.org/10.32405/978-966-644-585-2023-238>
- Кочубей, Т.Д. (2023). Ідеї антропоцентризму у педагогічних поглядах К. Д. Ушинського (1823-1870 рр.). У О. Топузов, С. Сисоєва, Н. Дічек (ред.), *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: до 200-річчя від дня народження Костянтина Ушинського (1823-1871)* (сс.39-43). Інститут педагогіки НАПН України. <https://doi.org/10.32405/978-966-644-585-2023-238>
- Кремень, В.Г. (2023). Вітальне слово. У О. Топузов, С. Сисоєва, Н. Дічек (ред.), *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: до 200-річчя від дня народження Костянтина Ушинського (1823-1871)* (сс.13-14). Інститут педагогіки НАПН України. <https://doi.org/10.32405/978-966-644-585-2023-238>
- Марчук, С.С. (2023). К.Д. Ушинський про фізичну працю як чинник здоров'я та щастя людини. У О. Топузов, С. Сисоєва, Н. Дічек (ред.), *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: до 200-річчя від дня народження Костянтина Ушинського (1823-1871)* (сс.43-46). Інститут педагогіки НАПН України. <https://doi.org/10.32405/978-966-644-585-2023-238>
- Ткачук, Л.В. (2023). Ідея успіху у навчанні в обґрунтуванні К. Д. Ушинського. У О. Топузов, С. Сисоєва, Н. Дічек (ред.), *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: до 200-річчя від дня народження Костянтина Ушинського (1823-1871)* (сс.30-33). Інститут педагогіки НАПН України. <https://doi.org/10.32405/978-966-644-585-2023-238>
- Топузов, О.М. (2023). Чому актуальний К. Д. Ушинський? У О. Топузов, С. Сисоєва, Н. Дічек (ред.), *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: до 200-річчя від дня народження Костянтина Ушинського (1823-1871)* (сс.16-18). Інститут педагогіки НАПН України. <https://doi.org/10.32405/978-966-644-585-2023-238>
- Рогова, П.І., Доркену, А.М. (2010). *Ідеї К. Д. Ушинського в контексті сучасної педагогічної науки та освіти: 1991–2009 рр.: (до 185-річчя від дня народження)*. Академія педагогічних наук України, Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського. https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/01/index_11_3.pdf
- Ушинський, К.Д. (1983). *Рідне слово. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т.* (Т. 1, сс.121-133). Радянська школа.
- Ушинський, К.Д. (1950). Матеріали до третього тому «Педагогічної антропології». У К.Д. Ушинський, *Зібрання творів: В 11 т.* (Т. 10). М.-Л.
- Ушинський, К.Д. (1952). Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. У К.Д. Ушинський, *Твори в 6 томах.* (Т. 4, сс. 428-451). Радянська школа.
- Ушинський, К.Д. (1952). Праця в її психічному і виховному значенні. У К.Д. Ушинський, *Твори: в 6 томах.* (Т. 5., сс. 387-395). Радянська школа.

**KOSTIANTYN USHYNSKYI AS THE FOUNDER OF PEDAGOGY AND PHILOSOPHER OF EDUCATION
(ON THE 200TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF K.D. USHYNSKYI, THE OUTSTANDING FIGURE OF UKRAINE)**

Nataliia Dichuk

DSc in Pedagogy, Professor, Corresponding Member of NAES of Ukraine, Head of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Lidiia Tkachenko

PhD in Pedagogy, Senior Researcher, Leading Research Fellow of the Department of Intellectual Development of Personality, Institute of the Gifted Child of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. *The article deals with the celebration of the 200th anniversary of K.D. Ushynskyi and the holding of the All-Ukrainian scientific and practical conference "Outstanding Son of the Ukrainian People (On the 200th anniversary of the birthday of the teacher of teachers K.D. Ushynskyi)". Honoring the memory of the outstanding son of the Ukrainian people, educator Kostiantyn Dmytrovych Ushynskyi, actualized his work and ideas at the present stage of society's development. A brief summary of the content of the plenary reports and speeches heard and discussed by the participants of the event demonstrates the relevance of pedagogical ideas of the Ukrainian teacher at the present stage of educational transformation. The conference participants recognized the need to promote the introduction of the figure of Kostiantyn Ushynskyi as an outstanding figure of the Ukrainian people into the global narrative.*

Keywords: *K.D. Ushynskyi; anthropological approach; child-centeredness; action-based learning; conformity with nature; activity approach.*

Дата публікації: 18 квітня 2023 р.